

بانکداری اسلامی، موانع و چالش‌ها

چکیده

بانک نهادی اقتصادی است که در تقویت اقتصاد جامعه و پیشرفت آن نقش اساسی دارد، و از این رو دارای اهمیت فراوان است. بانک می‌تواند از طریق هدایت سرمایه‌های راكد به سمت بنگاه‌های اقتصادی، به رشد جامعه کمک کند. درایدئولوژی و ارزشهای اسلامی بانکداری پذیرفته است که عملیات بانکی آن مطابق با شریعت اسلامی باشد، در این صورت یک نظام بانکی میتواند باعث پیشرفت جامعه شود. به نظر می‌رسد بررسی جایگاه بانکداری اسلامی در کشور و مقایسه‌ی تطبیقی بانکداری اسلامی و غیراسلامی، همچنین راهکارهای توسعه بانکداری اسلامی ضروری است. به همین منظور در این مقاله سعی شده است تا این مسئله با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی مورد بررسی قرار گیرد. یافته‌ها حاکی از آن است که بانکداری اسلامی در قیاس با بانکداری غیراسلامی در حل مشکلات اقتصادی پیشرو بوده و موجب تحقق سود بیشتر می‌شود چون در بانکداری اسلامی به جای اینکه بانک‌ها بر اساس یک نرخ بهره ثابت به شخص سرمایه‌گذار پول پرداخت کنند، وام دهنده و وام گیرنده طبق یک قرارداد رسمی موافقت می‌کنند چگونه ضرر یا منفعت ناشی از سرمایه‌گذاری در پروژه را بین خود تقسیم کنند. بانکداری اسلامی با تخصیص منابع پولی در کارهای اقتصادی باعث تعدیل درآمدها و توزیع عادلانه ثروت بین سپرده‌گذاران و عوامل تولید و افزایش کارایی می‌شود.

کلمات کلیدی: اقتصاد اسلامی، بانکداری اسلامی، بانکداری غیراسلامی.

۱. مقدمه

از شروع تجربه‌ی بانکداری اسلامی در کشور، بیش از دو دهه می‌گذرد. البته سابقه‌ی مطالعات نظری در خصوص بانکداری اسلامی به گذشته‌های دورتر باز می‌گردد. تجربه‌ی بانکداری اسلامی، به صورت ایجاد یک یا چند بانک اسلامی در کنار بانکداری متعارف، نیز در بسیاری از کشورهای اسلامی و غیراسلامی وجود دارد. ولی می‌توان گفت تصویب قانونی فراگیر و نوع بانکداری اسلامی، که در کشور شاهد آن هستیم، منحصر به ایران است (بختیاری، ۱۳۸۴، ص ۲).

در واقع با پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن ۵۷ و متعاقب آن، تغییر نظام سیاسی کشور به جمهوری اسلامی و تدوین قانون اساسی و تشکیل نهادهای مختلف، یکی از ضرورت‌هایی که به فوریت در دستور کار نظام اسلامی قرار گرفت، تغییر تدریجی سیستم بانکداری کشور به بانکداری اسلامی بود که طی یک پروسه هشت مرحله‌ای و با ملی کردن بانک‌ها توسط شورای انقلاب در خرداد ۱۳۵۸، شروع و با تصویب قانون بانکداری اسلامی در سال ۶۳ و اصلاح آن در سال ۶۹، انجام گرفت (میرجلیلی، ۱۳۷۲، ص ۷۳).

بانکداری اسلامی یکی از روبه‌رشدترین بخش‌های صنعت بانکداری است. این بخش در کشور ایران دارای قدمتی در حدود ۳۰ سال است و در کشورهایی که از بهره‌گريزانند جایگاه خاصی دارد (نبی و همکاران، ۱۳۸۴، ص ۵۴۶). دلیل انحصاری روی گردانی جوامع اسلامی از بانکداری سنتی به سوی بانکداری غیراسلامی، تحریم ربا است.

کسب مال حلال، همواره یکی از دغدغه‌های اساسی جوامع مسلمین بوده است. مسلمانان با اعتقاد کامل به دین، یقین دارند دوری از ربا باعث بهبود وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جامعه می‌شود. از طرفی وقوع بحران جهانی و ناتوانی نظام بانکداری متعارف در پیشگیری و مقابله با آن از یک سو و پایداری نسبی بانکداری اسلامی در مواجهه با این بحران از سوی دیگر، توجه صاحب‌نظران و سیاست‌گذاران مالی و بانکی را به سمت مطالعه و تحقیق پیرامون بانکداری اسلامی معطوف کرده است.

اما از آنجا که پدیده‌ی بانکداری اسلامی در قیاس با بانکداری غیراسلامی در عمل با مشکلات، کاستی‌ها و نارسایی‌هایی مواجه است، شایسته است به طور دائم، عملکرد این نظام مورد ارزیابی و دقت قرار گیرد. تا نقاط ضعف و کاستی‌های آن برطرف شده و نقاط قوت آن تقویت گردد. در این راستا به نظر می‌رسد که بررسی نظام بانکداری اسلامی به عنوان مساله‌ای نو بتواند در تقویت این مهم مؤثر واقع گردد. بدین سبب این مقاله درصدد است تا با استفاده از روش تحلیلی- توصیفی و با بررسی این مسئله به سوالات زیر بپردازد:

(۱) تفاوت‌های عمده بین بانکداری اسلامی و غیر اسلامی در چه مواردی می‌باشند؟

(۲) دلایل عدم توسعه یافتگی بانکداری اسلامی در ایران چیست؟

در این راستا سازمان‌دهی مقاله به صورت زیر است: در بخش دوم ادبیات تحقیق بررسی می‌شود. بخش سوم مقاله اصول حاکم بر نظام بانکداری اسلامی را مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش چهارم مقاله شباهت‌ها و تفاوت‌های نظام بانکداری اسلامی و متعارف مورد بررسی قرار می‌گیرد و در خاتمه نتیجه‌گیری ارائه می‌شود.

۲. ادبیات تحقیق

مساله بانکداری اسلامی و غیراسلامی، یکی از موضوعات مورد بحث در دهه‌های اخیر در کشور بوده است که مقالات جامع و منظمی در این باب انجام گرفته است. برخی تحقیقات در مقیاس کوچک، بصورت موردی و موضوعی عمدتاً در قالب مقالات دانشجویی انجام شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

نادری کزج و صادقی (۱۳۸۳) با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها و دو مدل CCR و BCC به بررسی کارایی بانک‌های اسلامی در قیاس با بانک‌های غیر اسلامی پرداخته است. آنها در نتایج‌شان بیان می‌کنند که به دلیل اختلافاتی که در سطح جهان مبانی، قوانین و اجرای بانکداری اسلامی وجود دارد، باید به این سوال پاسخ داد که کدام یک از بانک‌های اسلامی کارا تر هستند. آیا بانک‌های اسلامی که تحت نظام بانکداری اسلامی فعالیت می‌کنند، کارا تر هستند یا بانک‌هایی که در کنار بانک‌های غیر اسلامی به فعالیت مشغولند. نتایج نشان می‌دهند کارایی بانک‌های اسلامی بحرین و قطر و به طور کلی کارایی بانک‌های اسلامی که در شرایط رقابتی در کنار بانک‌های غیر اسلامی فعالیت می‌کنند از کارایی بانک‌هایی که تحت نظام اسلامی (سودان، پاکستان و ایران) بیشتر است.

در پژوهشی که توسط سلیمی فر (۱۳۸۴) انجام گرفت یافته‌ها حاکی از آن است که بانکداری غیر اسلامی در هر دو مرحله‌ی مهم جذب سپرده‌ها و نیز اعطای تسهیلات بانکی با پرداخت و یا دریافت ربا توأم می‌باشد. در حالی که در بانکداری اسلامی از جهت نظری پرداخت و یا دریافت ربا تحقق پیدا نمی‌کند. در اجرا نیز در مرحله‌ی تجهیز سپرده‌ها پرداخت ربا انجام نمی‌گیرد، ولی در اعطای تسهیلات با استفاده از بعضی از عقود مانند مضاربه، مشارکت مدنی و فروش اقساطی، کاستی‌های جدی وجود دارد که نیازمند اصلاح روش‌های اجرای قانون عملیات بانکی اسلامی می‌باشد.

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

رضایی (۱۳۸۴) در مقاله‌ی "بانکداری اسلامی و تثبیت اقتصادی" بیان می‌کند مقایسه‌ی صحیح بین بانکداری اسلامی و غیراسلامی باید بر اساس وجود و عدم بهره صورت گیرد. مسائلی مانند کارایی و بهره‌وری کارمندان، دولتی بودن، تعدد عقود و مشابه آن نمی‌تواند مقایسه‌ی واقعی بین این دو سیستم را نشان دهد. وی همچنین بیان می‌کند که اصلی‌ترین مشخصه‌ی بانکداری اسلامی در بخش حقیقی اقتصاد است. وجوه نقدی در آن بخش جریان دارد و بر اساس تولید کالا و خدمات افزایش می‌یابد. از همین رو از ثبات اقتصادی بیشتری برخوردار است.

خاوری (۱۳۸۸) در مقاله‌ی "بانکداری مشارکت در سود و زیان روش برون رفت از بحران مالی" نظام مشارکت سود و زیان را رمز کامیابی بانکداری اسلامی دانسته است. در این مقاله الگوی اجرایی بانکداری مشارکت در سود و زیان ارائه می‌شود. در این نوع بانک اساس تعیین نرخ بهره تسهیلات بانکی نرخ بازدهی بخش حقیقی اقتصاد است و بانک به عنوان واسطه وجوه با دریافت حق العمل و در مقام وکیل و یا عامل سپرده‌گذار کارمزد متعلقه را دریافت و منابع مالی وی را در طرح‌های مختلف سرمایه‌گذاری می‌کند و بر ریز فعالیت‌های مجری نظارت می‌نماید. بازدهی ناشی از سرمایه‌گذاری چه به صورت سود و زیان به صاحبان منابع پولی یعنی سپرده‌گذاران منتقل می‌شود.

یافته‌های صمصامی (۱۳۸۹) در مقاله‌ی "ربا و مشکلات اقتصاد ایران" حاکی از آن است که روح حاکم بر قانون عملیات بانکی بدون ربا استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار است. مهم‌ترین ویژگی این قانون حذف ربا از نظام بانکی و جایگزین نمودن نرخ سود است.

عسکری و رعایایی (۱۳۹۲) به آسیب‌شناسی عقد جعاله در نظام بانکداری بدون ربا ایران پرداختند. نتایج بیانگر آن است که عقد جعاله می‌تواند جانشین همه عقود مشارکتی غیر از عقد شرکت شود و از این طریق برخی از مشکلات مربوط به تعدد و محدودیت‌های عقود از این راه، حل می‌شود.

محرابی (۱۳۹۳) به بررسی روش تجهیر و تخصیص منابع در نظام بانکداری اسلامی کشورهای مختلف پرداخته است. این مقاله نشان می‌دهد که امروزه پاکستان و سودان و ایران، بانکداری اسلامی را به طور کامل اجرا می‌کنند. از نظر وی تمامی این سه کشور در روح اصلی بانکداری اسلامی مشترک هستند اما الگوهای اجرای آنها متفاوت است.

صمصامی و همکاران (۱۳۹۳) به بررسی هزینه‌های خلق پول در نظام بانکداری متعارف و راهکار تامین مالی اسلامی پرداختند. نتایج نشان دهنده‌ی آن است که کاهش نرخ ذخیره قانونی منجر به افزایش زیان اجتماعی و بی‌ثباتی می‌شود. به عبارت دیگر افزایش نرخ ذخیره قانونی در فرایند خلق پول نظام بانکی موجب کاهش هزینه اجتماعی و بی‌ثباتی در اقتصاد می‌شود.

صمصامی و کیان‌پور (۱۳۹۴) به بررسی امکان امکان خلق پول در نظام بانکی پرداختند. بنا به فرضیه مقاله، خلق پول در نظام مالی اسلامی مشروع نیست. مطالعات صورت گرفته در اقتصاد متعارف و اسلامی حاکی از مشکلات بی‌شمار خلق پول از جمله بی‌ثباتی اقتصادی، رکود و رونق، بی‌ثباتی در عرضه پول، افزایش تمایلات تورمی می‌باشد. یافته‌های این پژوهش که براساس رویکرد "کل‌گرایانه- غایت محور" به دست آمده است، نشان می‌دهد که خلق پول توسط نظام بانکی منجر به بی‌ثباتی اقتصادی و اکل مال به باطل می‌شود. همچنین خلق پول مانع تحقق اهداف نظام مالی اسلامی مانند عدالت اجتماعی، رشد اقتصادی و تثبیت قیمت‌ها می‌شود.

۳. اصول حاکم بر نظام بانکداری اسلامی

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

به طور کلی اصول حاکم بر نظام بانکداری اسلامی عبارتند از:

• اصل اول: حرام بودن ربا

ربا مفهوم و یا عملی است که در قرآن کریم به صراحت تحریم شده است. در اصطلاح فقها ربا چنین تعریف شده است که معاوضه مالی به مالی دیگر که این دو اولاً همجنس باشند. ثانیاً با وزن اندازه‌گیری شوند. موضوع ربا بین محققان و اندیشمندان اسلامی بسیار مورد بحث قرار گرفته است. وقتی که پول بین دو نفر مبادله می‌شود، هیچ یک از طرفین نباید بدون ایجاد ارزش افزوده طلب منفعتی نمایند. لذا مبادله پول به پول زمانی شرعی و قانونی است که بدون هیچ مبلغ اضافی صورت گیرد. در واقع در قانون اسلام در آمد زمانی معتبر است که حاصل کار، معامله ارث، هبه یا هدیه باشد. از طرف دیگر، در سیستم ربوی کارکرد عملی پول اهمیتی ندارد و در چنین سیستمی چنانچه استفاده از پول در شرکت یا صنعت منجر به زیان گردد بهره ثابت باید پرداخت شود و این غیرشرعی و غیر قانونی است (پیرایش و پرکاری، ۱۳۹۳).

• اصل دوم: تسهیم ریسک و مشارکت طرفین در سود و زیان

برخلاف بانک‌های معمولی که اساساً در اعطای تسهیلات آنها یک قرض‌دهنده و یک قرض‌گیرنده وجود دارد، بانک اسلامی از یک طرف شریک سپرده‌گذار و از سوی دیگر شریک صاحب کار اقتصادی به شمار می‌رود و با نظارت دقیقی که اعمال می‌شود، وجوه سپرده‌گذاران عمدتاً در سرمایه‌گذاری‌های مستقیم به کار گرفته می‌شود. تامین‌کنندگان سرمایه، سرمایه‌گذار محسوب شده و کار آفرین و سرمایه‌گذار اگر بخواهند در سود سهیم باشند، باید در خطر تجاری هم شریک شوند. این در شرایطی است که با وجود سیستم ربوی عملکرد واقعی موسسه اقتصادی مورد توجه قرار نمی‌گیرد. در این سیستم نرخ بهره به صورت تثبیتی بوده و فعالیت ملاک قرار نمی‌گیرد. بنابراین همواره امکان زیان وام‌دهنده یا وام‌گیرنده وجود دارد و در سیستم مشارکت به علت سهیم بودن در سود و زیان درآمد بین شرکاء یا سهامداران به نسبت مشارکت آنان تسهیم می‌شود (همان).

• اصل سوم: ممنوعیت فعالیت‌های نامشروع

بعضی از فعالیت‌ها از نظر اسلام جزء مکاسب محرمه هستند و بعضی دیگر حلال شمرده شده و مورد تصویب دین اسلام قرار گرفته‌اند. شرکت‌ها باید در فعالیت‌هایی شرکت کنند که از نظر اسلام مجاز شمرده شده است و افزون بر آن خود شرکت نیز نباید عملی انجام دهد که با مبانی دین مبین اسلام تناقض داشته باشد؛ یعنی شرکت نباید در فعالیت‌های غیر اسلامی سرمایه‌گذاری کند و نباید از طریق غیراسلامی تامین مالی کند. چنین اصول و چارچوب‌هایی موجب گردید تا مسلمانان تحقق نیازهای خود را در نظامی غیر از نظام مالی سنتی جستجو کرده و به ایجاد و توسعه نظام مند نهادها و شیوه‌های بدیع مورد تایید شارع دست زنند (بحرالعلوم و قاسمی ارمکی، ۱۳۸۵).

• اصل چهارم: نحوه‌ی استفاده از پول

در بانکداری غیراسلامی پول به عنوان یک کالا، به منظور کسب سود، خرید و فروش می‌شود که دارای قدرت زاینده‌گی است، در حالیکه در بانکداری اسلامی از پول جهت تسهیل مبادلات و به منظور اجرایی کردن اهداف تجاری استفاده می‌شود.

• اصل پنجم: «خلق پول» مفهومی مغفول در بانکداری اسلامی

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

آنچه امروزه در میان عموم مردم و حتی نخبگان دانشگاهی و حوزوی به عنوان اصلی‌ترین چالش در مسیر بانکداری اسلامی مطرح است، مسأله ربا است. اما علاوه بر مفهوم ربا، آن‌چه در فهم مسأله بانک و تطبیق آن با اصول مکتب اسلام مغفول است، مبحث «خلق پول» است.

نظریه خلق اعتبار که در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم در همه جا فراگیر شد اولین و قدیمی‌ترین نظریه در ارتباط با توانایی بانک‌ها در ایجاد پول و اعتبار است. براساس این نظریه، بانک به صورت تنها توانایی ایجاد پول و اعتبار را از هیچ دارد و برای وام دهی نیاز به کسب ذخایر ندارد. به عبارت دیگر بانک در عملیات وام دهی اقدام به انتقال سپرده یک فرد به حساب فرد دیگر نمی‌کند، بلکه نقطه شروع و محور جریان خلق پول، وام‌دهی و نه سپرده‌گیری است. در واقع بانک ابتدا وام و اعتبار را بسط، سپس سپرده را خلق و در ادامه به دنبال تامین ذخایر می‌رود (صمصامی و کیان‌پور، ۱۳۹۴).

در واقع بانکها با در نظر گرفتن معادل درصدی از سپرده‌های بانکی به صورت ذخایر قانونی و اضافی، مابقی آن را صرف اعطای وام‌های جدید می‌کنند. به همین ترتیب به ازای هر سپرده‌ای که نزد بانکها قرار داده می‌شود، مقداری از آن صرف اعطای وام می‌شود و چون با اعطای وام علاوه بر اینکه برای سپرده گذار اصلی حق برداشت محفوظ است، برای وام‌گیرنده نیز یک وسیله پرداخت فراهم می‌آید، از این رو، می‌توان گفت که پول اعتباری جدیدی به وجود می‌آید و به این شکل بانکهای تجاری طی فرآیندی تکاثری پول‌های اعتباری جدیدی را خلق می‌کنند (روانبخش، ۱۳۹۰).

با کارکرد این نوع بانکداری (ذخیره جزئی)، بیش از آنچه انواع پول و اسکناس منتشر شود، میزان بیشتری پول تقاضا می‌شود. افزایش قیمت و به تبع آن، تغییرات در سطح عمومی قیمتها، تقاضای پول بیشتری را برای انجام مبادلات یکسان طلب می‌کند و اغلب در برابر آن سفته بازی ناشی از تغییرات قیمتی نیز همسو با این تغییرات، تقاضای سفته‌بازی پول را افزایش می‌دهد. مجموعه این دو عامل باعث می‌شود همواره تقاضای پول، بیش از عرضه آن باشد. موضوع تقاضای همیشگی پول در فضایی که نهاد بانکداری با خلق اعتبار از هیچ، اعتبار و وام می‌پردازد و بهره و اقساط آن با پول رایج می‌گیرد، بر توزیع درآمد، شکل‌گیری و تثبیت بهره پولی، بی‌ثباتی ناشی از خلق پول درخور تأمل است (صمصامی و همکاران، ۱۳۹۳).

برخی از اقتصاددانان افزایش تمایلات تورمی و حباب‌داری را از آثار منفی خلق پول می‌دانند. زمانی که خلق پول اتفاق می‌افتد، این خلق پول وارد قسمت‌داری‌ها، همچون مسکن و سهام می‌شود و منجر به افزایش حباب‌گونه قیمت‌ها و در نهایت تلاطم‌های اقتصادی می‌شود. برخی از طرفداران اصلاحات پولی نیز بر ناسازگاری خلق پول بانکی و توسعه پایدار زیست محیطی استدلال می‌کنند. به نظر آنها، زمانیکه تقریباً تمام پول‌های در گردش محصول وام است که دارای بهره است، تولید کالاها و خدمات باید با رشد بیشتری افزایش یابد تا بهره‌های بدهی‌ها پرداخت شود. این امر منجر به ایجاد سطوح بالای استفاده از منابع و آلودگی گسترده محیط زیست می‌شود. از این‌رو، خلق پول به عنوان بدهی، یک عامل توسعه ناپایدار است که باید از بین برود (همان).

به طور کلی اجازه دادن به بانکها برای خلق پول جدید از هیچ، نیز آنها را قادر می‌سازد که سود ویژه‌ای به دست آورند. بانک‌ها پول را با بهره بالا به مشتریان خود وام می‌دهند، بدون اینکه خود بهره‌ای بپردازند سودی که از اینکار به دست می‌آورند افزایش نابرابری و نقض عدالت را به دنبال دارد. در حقیقت قدرت خلق پول است که بانک را به سودآورترین و قدرتمندترین نهاد مالی در اقتصاد تبدیل می‌کند. چرا که بانک می‌تواند حتی بدون گرفتن بهره درآمد

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

داشته باشد و وجود این قدرت در نهاد بانک و انگیزه درآمدزایی بانک از این طریق، میل نامحدودی برای بانک در افزایش نقدینگی ایجاد می‌کند. این افزایش نقدینگی اثر مستقیم بر افزایش سطح عمومی قیمت‌ها و کاهش قدرت خرید مردم و تغییر در توزیع درآمد و ثروت دارد، و لذا ضروری است در الگوی بانکداری اسلامی به این کارکرد بانک توجه ویژه‌ای گردد.

• مروری بر دیدگاه موافق و مخالف خلق اعتبار در نظام بانکداری اسلامی

در حیطه مطالعات اقتصاد اسلامی در مورد خلق پول و لزوم یا عدم لزوم نگهداری ذخایر قانونی در یک اقتصاد اسلامی، نظریه‌های متفاوتی وجود دارد که به آن پرداخته می‌شود:

تحقیقات اولیه در این زمینه به شهید صدر (۱۴۲۹ق) برمی‌گردد. ایشان در رابطه با خلق پول توسط نظام بانکی، بر این عقیده است که "جایز نیست ذمه و عهده دیگری نسبت به مالی از طریق قرض، بدون تحویل حقیقی آن مال، مشغول گردد؛ زیرا قبض، شرط در عقد قرض است. از این رو، تمام پول‌های کاغذی، که زائیده فکر سرمایه داری اروپایی بوده و در آن فرصت طلایی ایجاد شده است تا رشد مال به صورت رشد سرمایه داری صرف بدون انجام هرگونه کاری صورت گیرد، باطل می‌گردد (صمصامی و کیان‌پور، ۱۳۹۴).

الجراحی (۱۹۸۰) مدلی به نام ساختار پولی و مالی بر پایه بهره‌وری ارائه کرده است که بر اساس آن، بانک مرکزی از خرید و فروش گواهی‌های سپرده مرکز یا همان اوراق مشارکت، به جای اوراق قرضه بهره دار، پول خلق می‌کند. این مدل بیشتر به قرض دادن وجه‌ها بر پایه سودآور بودن پروژه‌های سرمایه گذاری تمایل دارد، نه بر روی توانایی پرداخت و شأن و شایستگی قرض‌گیرندگان. بدین منظور، بانک‌های اسلامی به پرسنل بانکداری آموزش دیده و ماهر در امکان سنجی و ارزیابی پروژه‌ها نیاز دارند که هزینه کنترلی هنگفتی را به دنبال دارد (سارکر^۱، ۲۰۰۴).

محسن خان (۱۹۸۷) برای سپرده‌های جاری به (صددرد) بودن نظام نرخ ذخیره قانونی معتقد است. در این نظام، به علت آنکه بانک‌ها به خلق پول اعتباری قادر نیستند نمی‌توانند سبب پدید آمدن تورم و عدم ثبات در جامعه شوند. بنابراین، نظام پیش گفته با عدالت و ثبات اقتصادی سازگار است؛ اما با هدف رشد و توسعه اقتصادی چندان سازگار نیست (میرمعزی، ۱۳۸۲).

انور (۲۰۰۰) خلق پول توسط نظام بانکی را خوردن مال مردم می‌داند و اظهار می‌دارد: خلق پول در تضاد با دستوری است که در قرآن مکرر آمده است "اموال مردم را به شیوه نادرست نخورید" (بقره، ۱۸۸؛ نساء، ۲۹). وی دو پیامد مهم این روش را به شرح ذیل بیان می‌دارد: بانک‌ها مالکیت ثروت را به صورت حق الضرب به دست می‌آورند، بدون آنکه معادل آن در برابرش تفویض شود. خلق پول باعث افزایش عرضه پول، و در نتیجه افزایش تورم و ویرانی جامعه می‌شود. منذر قحف (۱۳۷۶) معتقدست بانک‌های تجاری بسته به قدرت عمومی و ثبات اقتصادی و اطمینان عمومی به نظام، می‌توانند تنها سپرده‌های دیداری ایجاد کنند. این فعالیت باید توسط دولت و نه بخش خصوصی اداره شود؛ زیرا بانک‌ها واقعاً چیزی را می‌فروشند که مالک آن نیستند. علاوه بر این، اصل متداول در فقه اسلامی این است هر چیزی منافع توده‌ها را دربر دارد نباید در دست عده محدودی قرار گیرد. وقتی نتوان این منفعت را به سبب ماهیتش در اختیار

^۱ Sarker

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

عموم قرار داد، بجاست مختص دولت باشد. این اصل مبتنی بر فرمایشی از پیامبر اکرم است. بنابراین، بانک های تجاری مجاز به خلق پول نیستند و این فعالیت در انحصار دولت است (قحف، ۱۳۷۶).

نظر توتونچیان (۱۳۷۹) این است که اگر کنز به مفهوم اقتصادی آن و بورس بازی در اقتصاد اسلامی ممنوع باشد و در عمل نیز بتوان از آن جلوگیری کرد، نظام بانکداری اسلامی در جهت هدف ثبات و رشد و توسعه عمل می کند و خلق اعتبار به وسیله بانکها به علت آنکه قسمت عمده آن صرف سرمایه گذاری در طرح های تولیدی و سود آور می شود، تورمزا نیست؛ از این رو ضرورتی برای نگهداری ذخایر وجود ندارد (اکبریان و رفیعی، ۱۳۸۶).

حسن (۲۰۰۸) معتقد است بحث خلق پول بانکی دارای اشکال است. از نظر وی هرچند خلق پول ضروری است اما باید قاعده گذاری شود و از نظر درجه خلق پول کنترل گردد.

از نظر سانی و همکارانش (۲۰۱۲) بانکداری ذخیره جزئی باعث انتقال ثروت و رفاه به عده معدودی از افراد جامعه می شود. این در حالی است که اسلام از رفاه جامعه حمایت می کند.

به طور کلی برای بررسی و ارزیابی نهایی امکان خلق پول توسط نظام بانکی در نظام مالی اسلامی، و تحلیل استدلال های متفکران غربی و متفکران اسلامی در مخالفت با سازوکار کنونی خلق پول نظام بانکی از رویکرد «کل گرایانه- غایت محور» استفاده می شود. بر اساس این رویکرد، خلق پول هنگامی مجاز است که علاوه بر ناسازگار نبودن با ضوابط شرعی، اهداف و مقاصد نظام مالی اسلامی را نیز تامین نماید (صمصامی و کیان پور، ۱۳۹۴).

بدینوسیله دو دسته استدلال متفاوت در مخالفت با امکان خلق پول توسط نظام بانکی در نظام مالی اسلامی که مبتنی بر رویکرد «کل گرایانه-غایت محور» رایج در مطالعات اقتصاد اسلامی است، مورد توجه قرار می گیرد. یکی از این استدلال ها بر این مهم تاکید دارد که خلق پول توسط نظام بانکی منجر به نقض ضوابط شرعی و تحقق مشکلاتی همچون عدم ایفای تعهدات و اکل مال به باطل می شود و بر اساس استدلال دوم نیز گفته می شود که خلق پول توسط نظام بانکی مانع تحقق اهداف نظام مالی اسلامی مانند ثبات اقتصادی، عدالت اجتماعی، رشد اقتصادی و تثبیت قیمتها است. لذا، با در نظر گرفتن مشکلات خلق پول برای رعایت ضوابط شرعی و تحقق مقاصد شریعت اینطور می توان گفت که امکان خلق پول توسط نظام بانکی به شکل کنونی در نظام مالی اسلامی وجود ندارد (همان).

۴. شباهت ها و تفاوت های نظام بانکداری اسلامی و متعارف

بزرگترین تفاوت بین سیستم بانکداری اسلامی با بانکداری متعارف این است که بهره در آن جایی ندارد و بر پایه تسهیم سود و زیان میان وام گیرنده و بانک استوار است و سود آن براساس مقررات و اصول اسلامی می باشد. در مقابل سیستم بانکداری متعارف به عنوان واسطه مالی میان سپرده گذاران و وام گیرندگان عمل می کند و پول سپرده شده توسط مشتریان را در اختیار وام گیرندگان قرار می دهد. درآمد این سیستم از تفاوت بهره دریافتی از وام گیرندگان و بهره پرداختی به سپرده گذاران حاصل می شود. تفاوت دیگری که به طور واضح خودنمایی می کند نحوه تسهیم ریسک و مشارکت طرفین در سود و زیان در بانکداری اسلامی و غیراسلامی است. در بانکداری غیراسلامی سپرده گذار هیچ مسئولیتی در قبال فعالیت های بانک ندارد و نتایج عملیات بانکی سود باشد یا ضرر، هیچ فرقی برای آنان ندارد و بانکدار متعهد است در هر وضعیتی اصل سپرده و بهره آن را در موعد مقرر به سپرده گذار بپردازد. اما در بانکداری اسلامی سپرده گذاران و بانکها و بنگاه های اقتصادی دیگر به صورت عناصری مجزا هم نیستند. سود و زیان بانکها و به دنبال آن

سود و زیان سپرده‌گذاران، بستگی به عملکرد و موفقیت بانک‌ها دارد (بختیاری، ۱۳۸۴). یکی دیگر از تفاوت‌های بین بانکداری اسلامی و غیراسلامی این است که بانک‌های اسلامی به علت مبنای مشارکتی و اینکه مورد اعتماد و باور آحاد جامعه هستند، توانایی‌های بیشتری برای جذب و تخصیص منابع پولی به اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی دارند. بانکداری اسلامی با تخصیص منابع پولی بر مبنای تولید در کارهای اقتصادی، عمل و با اطمینان از سودآور بودن آن در حوزه ورود می‌کند و برخلاف بانک‌های سنتی و غیر اسلامی، رفتارهای مثبت اندیشانه را تشدید و تشویق می‌کند که برانگیزاننده توسعه است. همچنین به طور کلی از لحاظ اقتصادی بانکداری اسلامی در ایجاد ثبات اقتصادی می‌تواند موفق‌تر از بانکداری غیر اسلامی باشد. ثبات اقتصادی به معنای اشتغال کامل، ثبات قیمت‌ها و رشد اقتصادی است. اقتصادی که مبتلا به تورم و یا رکود شود نیازمند بهره‌گیری از سیاست‌های مالی و پولی برای برگشت به حالت اولیه‌ی رشد متعادل و قرار گرفتن در مسیر بلندمدت اقتصاد است. بنابراین هر چه سیستم اقتصادی توانا تر باشد نیاز به اعمال سیاست کمتری دارد. بانکداری اسلامی می‌تواند سیستم پولی کشور را قوی و توانا تر کند چون بانکداری اسلامی می‌تواند از طریق جذب بودجه نقدی بیشتر نسبت به بانکداری غیراسلامی و همین‌طور به علت مبنای مشارکتی و اینکه مورد اعتماد و باور آحاد جامعه است، توانایی بیشتری در جذب و تخصیص منابع پولی به اهداف توسعه اقتصادی و اجتماعی داشته باشد. از طرفی تحقق نظام بانکداری اسلامی همراه با اجرای سایر ابعاد نظام اقتصادی می‌تواند به رفع فقر بینجامد (موسویان، ۱۳۷۹).

نظام مالی و بانکی اسلامی در برخی اهداف با نظام بانکی و مالی رایج مشترک است. از جمله می‌توان به استفاده از وجوه مازاد در اقتصاد برای سرمایه‌گذاری و تشکیل سرمایه، تسهیل تجارت و مبادله، ارائه خدمات مالی و فراهم آوردن فرصت‌های سرمایه‌گذاری اشاره کرد. در هر اقتصاد انتقال وجوه از پس انداز کنندگان به سرمایه‌گذاران یا به وسیله تامین مالی مستقیم از طریق فرایند واسطه‌گری مالی در بازارهای مالی انجام می‌گیرد. بانک‌ها به عنوان بزرگترین واسطه‌های مالی به وسیله کاهش دادن هزینه‌های معاملاتی، حل مشکل تطابق سررسیدها، ریسک و حجم وجوه و همچنین کاهش هزینه‌های کنترلی و یک کاسه‌سازی وجوه خرد و سرگردان خانوارها، نقش بسیار مهمی در اقتصاد ایفا می‌کنند. عملکردهایی که برای بانک بیان شد از منظر اجتماعی به راستی مفید هستند (منظور و همکاران، ۱۳۸۷).

۵. نقد و بررسی میزان رشد بانکداری اسلامی در ایران و خارج از ایران

در ایران اسلامی، بانک‌ها پس از وقوع انقلاب، به یک‌باره ملی اعلام شدند و در فاصله کوتاهی نیز قوانین مربوط به بانکداری اسلامی تدوین و تصویب گردید، اما ساختارهای موجود و به جا مانده در نظام بانکی، همه بر مبنای الگوهای بانک‌های غربی پیش از انقلاب شکل گرفت. البته در نگاهی منصفانه پیرامون بانکداری جاری در کشور ایران، نه می‌توان به صورت افراطی اظهار کرد که نشانی از بانکداری اسلامی در نظام بانکی کشور وجود ندارد و نه با ذوق‌زدگی می‌توان گفت که آنچه در نظام بانکی کشور اجرا می‌شود دقیقاً همان چیزی است که بانکداری اسلامی در نظر دارد. واقعیت این است که نظام بانکداری کشور، هنوز در میانه راه قرار دارد. از جمله دلایلی که می‌توان برای عدم توسعه یافتگی بانکداری اسلامی در ایران نام برد به شرح زیر است:

- عدم سازگاری پروژه‌ها با اصل سود و زیان

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

بر اساس شواهد موجود و حقایق آشکار شده بیشتر پروژه‌های تامین مالی شده به وسیله بانک‌های اسلامی با اصل مشارکت در سود و زیان سازگاری ندارد و تسهیلات ارائه شده در قالب بدهی و استقراض پرداخت می‌شود. بانک‌های اسلامی به ندرت تامین مالی بلندمدت را می‌پذیرند و بیشتر منابع نیز به جای هدایت به بخش‌های کشاورزی و صنعت به عنوان بخش‌های رشد محور به بخش‌های خرده‌فروشی و یا بازرگانی هدایت می‌شود. در مواردی که با استفاده از منابع اسلامی سرمایه‌گذاری صورت گرفته است بانک‌ها سرمایه‌گذاری کم هزینه را انتخاب کرده‌اند و برای ورود به طرح‌های پرهزینه تمایلی از خود نشان نمی‌دهند (قادری، ۱۳۸۰).

• محدودیت‌های قانونی و نظارتی

ایجاد فضا و وظائف مناسب برای اجرای قانون می‌تواند منجر به توسعه بانکداری اسلامی گردد. بدیهی است قانون در خلا نمی‌تواند عمل کند و می‌بایستی گام‌های بعدی برای ایجاد فضا و محیطی مناسب قانون برداشته شود. قانون تحولی را برای دستیابی به اهداف میانی می‌طلبد. تحولی که که هم مناسب اهداف باشد و هم مناسب ابزار مورد استفاده باشد. ابزار مورد نیاز پرسنل نظام بانکی بود این سازمان به یک داروی جامع نه مداوای جزیه نیاز داشت. بر اساس تجربه‌ی طولانی بانکداری غیر اسلامی گذشته پرسنل سیستم بانکی کشورمان و سازمان آن به چنین دارویی نیازمند بودند (توتونچیان، ۱۳۷۹).

• عدم آموزش کافی و مناسب

آموزش تحقیق و توسعه برای گسترش و تعمیق کلیه حوزه‌های علوم ضروری است. بانکداری اسلامی هم جز رشته‌های جدید محسوب می‌شود که بسیار جای کار دارد. مشکل هنگامی بروز می‌کند که آشکار می‌شود مدیران و کارکنان بانک‌های اسلامی چندان به مسائل شرعی واقف نیستند. و عالمان دینی هم به مسائل تخصصی مالی و اقتصادی واقف نیستند. متأسفانه نهادهای مالی اسلامی بخش خیلی کمی از درآمدهایشان را صرف تحقیق و توسعه می‌کنند. از این رو تعجب آور نیست که سرعت نوآوری و ابزار سازی در نظام مالی اسلامی بسیار پایین باشد. کمبود کارکنان آموزش دیده و خلاق به کندی نوآوری در ابزارها و محصولات مالی اسلامی انجامیده است (منظور و همکاران، ۱۳۸۷).

• عدم شناخت مردم از بانکداری اسلامی

دادن آموزش‌های کافی به مردم به منظور درک و شناخت مناسب از بانکداری اسلامی و تبیین اینکه بانکداری اسلامی فقط و صرفاً به منزله قرض الحسنه نیست. بهره برداری کامل از ظرفیت‌های بالقوه موجود در قانون عملیات بانکداری بدون ربا، حصول وحدت نظر در مبانی تئوریک و روش‌های اجرایی نظام بانکداری بدون ربا، افزایش سرمایه‌های بانک‌های کشور، ایجاد رقابت سالم و منطقی بین بانک‌ها، از بین رفتن نگاه دستوری به نرخ‌های سود با هدف آزاد سازی نرخ‌های موجود بر اساس بازارهای پول و سرمایه از جمله مواردی است که می‌تواند به توسعه آن کمک کند.

• عدم جامعیت سپرده‌ها با اهداف و سلیقه‌های سپرده‌گذاران

یک نظام بانکی جامع بایستی با طراحی انواع سپرده‌ها توان جذب وجوه مازاد همه‌ی سپرده‌گذاران را داشته باشد. مطالعه اهداف انگیزه‌ها و روحیات سپرده‌گذاران در جوامع اسلامی نشان می‌دهد که حداقل با انواع سپرده‌گذاران زیر مواجه هستیم. الف) کسانی که برای استفاده از خدمات حساب جاری اقدام به سپرده گذاری می‌کنند. ب) کسانی که برای مشارکت در ثواب اعطای قرض الحسنه اقدام به سپرده گذاری می‌کنند و در عین حال می‌خواهند سودی دریافت کنند. ج) کسانی که برای کسب سود معین سرمایه گذاری می‌کنند. ه) کسانی که برای رسیدن به سود انتظاری بالاتر

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

سپرده گذاری می‌کنند و آماده پذیرش ریسک هستند. الگوی فعلی بانکداری بدون ربا، تنها برای گروه اول و دوم و تا حدودی برای گروه آخر جواب مناسب دارد و نسبت به گروه سوم و چهارم سپرده ای معرفی نمی‌کند (موسویان، ۱۳۸۵).

جهت توسعه بانک اسلامی در ایران استراتژی‌های زیر بهتر است در دستور کار قرار گیرد:

۱. دادن آموزش‌های کافی به مردم به منظور درک و شناخت مناسب از بانکداری اسلامی و تبیین اینکه بانکداری اسلامی فقط و صرفاً به منزله قرض الحسنه نیست. بهره برداری کامل از ظرفیت‌های بالقوه موجود در قانون عملیات بانکداری بدون ربا، حصول وحدت نظر در مبانی تئوریک و روش‌های اجرایی نظام بانکداری بدون ربا، افزایش سرمایه‌های بانک‌های کشور، ایجاد رقابت سالم و منطقی بین بانک‌ها، از بین رفتن نگاه دستوری به نرخ‌های سود با هدف آزاد سازی نرخ‌های موجود بر اساس بازارهای پول و سرمایه از جمله مواردی است که می‌تواند به توسعه آن کمک کند.

۲. باز کردن یک باجه در شعب بانکی کشور و یا در یک بانک در برخی از استان‌های کشور: برای آنکه به تدریج مردم مسلمان کشورمان به دستور اسلام و در چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا روآورند می‌توان به یکی از صور زیر دست به انجام این کار زد: باز کردن باجه‌ای در خصوص عقد مشارکت در یکی از شهرهایی که تعصبات مذهبی قوی‌تری در آنجا وجود دارد یا باز کردن یک باجه‌ای در یک بانک خاص در یک کشور و یا اینکه باجه در یکی از شعب بانک‌های موجود کشور. ضرورت دارد که برای چنین کاری قانون و مقررات و دستور العمل‌ها و بخشنامه‌ها با دقت کافی نوشته شده و به اطلاع علاقمندان رسانیده شود. پیشنهاد موفقیت این پیشنهاد آموزش صحیح و فشرده پرسنل ذیربط می‌باشد. بدیهی است که چون پرسنل ذیربط برای چنین مسئولیتی کاری بیش از گذشته و به تخصصی بالاتر نیاز دارند می‌بایستی انگیزه کافی بر آنها به وجود آید (توتونچیان، ۱۳۷۹، ص ۷۸۲).

در کشورهای غربی و اسلامی بانکداری اسلامی یکی از سریع‌ترین پدیده‌های در حال رشد است. سهم بانکداری اسلامی از دو درصد از اوایل دهه‌ی هفتاد به حدود پانزده درصد دارائی بانک‌های کشورهای اسلامی در حال حاضر رسیده است. بانک‌های اسلامی هم‌اکنون در بیش از شصت کشور جهان فعالیت دارند. در کشورهای پاکستان و سودان نظام بانکی تحت پوشش بانکداری اسلامی است. در برخی کشورهای دیگر که بانکداری غربی بانکداری غالب است، بانکداری اسلامی در کنار این نظام فعالیت می‌کند. بانک‌های اسلامی که در سال ۱۹۷۵ تعدادشان از ده بانک تجاوز نمی‌کرد و سرمایه آنها به سختی به یک میلیارد دلار می‌رسید در طول سال‌های گذشته رشد سریعی را داشته و تعداد آنها به چند صد بانک می‌رسد (قادری، ۱۳۸۰).

در سال‌های اخیر برخی از اعراب و سازمان‌های تامین مالی علائمی را دیافت کرده‌اند که ممکن است با تسهیلات در قوانین اجاره ارائه‌ی سرویس‌های اسلامی در امریکا را بیابند. در حال حاضر بیش از بیست بانک عربی در ایالات متحده فعالند که بیشتر آنها دارای عملکردی اسلامی در سطح بین‌المللی هستند و از رفع این محدودیت‌ها بهره خواهند برد (همان).

تمایل به بانکداری و تمایل مالی اسلامی در بریتانیا همسو با مقبولیت روزافزون این شیوه بانکداری در سایر کشورها می‌باشد. بریتانیا فعال‌ترین و پیشرفته‌ترین بخش بانکداری اسلامی را در اتحادیه اروپا داشته و دروازه ورود تامین مالی اسلامی می‌باشد (عبدالرحیم، ۲۰۱۰).

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

انگلیس نخستین کشور غربی است که به تاسیس بانکداری خرد بر اساس قوانین اسلام اقدام نمود (احمد، ۲۰۰۸). در جدول (۱) به عنوان یک مثال عینی تعداد بانک‌های اسلامی انگلیس از سال ۲۰۰۳، نوع، طبقه‌بندی، مالکیت و شعب آنها را نشان می‌دهد (همان).

جدول شماره (۱): رشد بانکداری اسلامی در انگلیس

شعبه	مالکیت	طبقه‌بندی	نوع	مجاز تاسیس از مقامات خدمات مالی انگلیس	نام بانک
لندن	ABC بین‌المللی (شرکت بانکداری عرب)	بانک اسلامی - سرمایه‌گذاری اسلامی - رهن (وام مسکن) اسلامی	کاملاً اسلامی	۲۰۰۳	البرکه (شرکت بانکداری عرب)
اداره مرکزی در لندن دفتر نمایندگی در برلین	خلیج فارس بر اساس افراد و نهادها شامل تعدادی از بانک‌های اسلامی همچنین افراد و شرکت‌ها در اروپا	سرمایه‌گذاری اسلامی	کاملاً اسلامی	۲۰۰۶	EII (بانک سرمایه‌گذاری اسلامی اروپا)
لندن	KSCC (خانه مالی کویت) اخیراً متصل شده به منطقه یورو پاریس	سرمایه‌گذاری اسلامی	کاملاً اسلامی	۲۰۰۸	کیت هاوس بنک

منبع: عبدالرحیم، ۲۰۱۰.

مباحث فوق به طور واضح نشان می‌دهد که کشورهای غربی گرایش زیادی به سمت بانکداری اسلامی پیدا کردند. بنابراین می‌توان گفت بانکداری اسلامی امروزه توانسته است خود را به عنوان یک جریان دائمی و مطمئن خدمات‌رسانی مالی برای تمام جهانیان مطرح سازد و اعتماد همگان را به خود جلب نماید.

یکی از دلایل جذابیت زیاد بانکداری اسلامی در غرب این است:

- رشد مالی سریع در کشورهایی با بانکداری اسلامی

که مناطقی که دارای سریع‌ترین رشد در بانکداری اسلامی بوده‌اند، جزء کشورهای توسعه یافته و ثروتمند جهان محسوب می‌شوند. به عنوان مثال رشد مالی کشور مالزی در بانکداری اسلامی در عرصه‌های جهانی انعکاس گسترده‌ای یافته است.

- پایبندی به ارزش‌های اخلاقی در نظام بانکداری اسلامی

دلیل دوم برای گرایش غرب به بانکداری اسلامی این است که در غرب چنان ارزش‌های اخلاقی در نظام بانکداری رایج دیده نمی‌شود و بتدریج برای مردم مشکلاتی را ایجاد کرده است. بانکداری اسلامی شامل اصول اخلاقی است که در برخی از صندوق‌های سرمایه‌گذاری غربی دیده شده است.

- افزایش چشمگیر قیمت نفت

از دلایل دیگر افزایش چشمگیر قیمت نفت طی چند سال اخیر و سرازیر شدن دلارهای نفتی به منطقه خلیج فارس و خاورمیانه بوده است. تا چند سال قبل هرگاه قیمت نفت کمی افزایش می‌یافت سرمایه‌گذاران و شیوخ عرب اقدام به سپرده‌گذاری در بانک‌های غربی می‌نمودند، حال آنکه گرایش آنها به سرمایه‌گذاری در بانک‌های کشورهای اسلامی، بویژه بانک‌های اسلامی، بیشتر و بیشتر شده است. دلیل این مساله نیز کاملاً روشن است. سرمایه‌گذاری در بانک‌های اسلامی، هم مطمئن و پر سود است و هم با عقاید مذهبی و اعتقادی سرمایه‌گذاران مسلمان سازگار می‌باشد.

• عملکرد موفق بانک‌های اسلامی

در ابعاد کلان اقتصادی نیز بانک‌ها و موسسات مالی اسلامی، عملکرد موفق‌تری را طی سال‌های اخیر از خود ارائه داده‌اند. آنها دیگر به طور کامل به فاینانس خصوصی و شرکتی وابسته نیستند و شانس خود را در تامین مالی پروژه‌های عظیم و زیربنایی کشورهای حوزه خلیج فارس و خاورمیانه می‌آزمایند که در اکثر موارد نیز در این حوزه کامیاب بوده‌اند.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های انجام شده در این مقاله حاکی از این است که بانکداری اسلامی در قیاس با بانکداری غیراسلامی در حل مشکلات اقتصادی می‌تواند پیشرو باشد و در ایجاد ثبات اقتصادی موفق‌تر عمل کند. بانک‌های اسلامی به دلیل داشتن مبنای مشارکتی می‌توانند مورد اعتماد باور آحاد جامعه قرار گیرند و از طریق جذب و تخصیص منابع پولی به توسعه اقتصادی و اجتماعی کمک کنند. از طرفی بانکداری اسلامی در مرحله تجهیز سپرده‌ها و اعطای تسهیلات مواجهه با پرداخت و دریافت ربا نمی‌باشد و دو طرف طبق یک قرارداد رسمی موافقت می‌کنند که چگونه ضرر یا منفعت ناشی از سرمایه‌گذاری را بین خود تقسیم کنند. که همین عامل می‌تواند منجر به توزیع صحیح ثروت بین سپرده‌گذاران و عوامل تولید و تعدیل درآمدها و افزایش کارایی شود.

بطور کلی عملیات بانکداری اسلامی چه در ایران و چه در دیگر کشورهای اسلامی با موفقیت چشمگیری مواجه بوده است و این موضوع نه تنها مورد توجه صاحبان سرمایه و کارگزاران قرار گرفته، بلکه علاقه بسیاری از متفکران غربی را نیز برانگیخته است. ولی آنچه که تاکنون در بانکداری ایران مشاهده می‌شود نشان دهنده وجود نواقصی در سیستم بانکی کشور است به همین سبب می‌توان از راهکارهایی جهت توسعه بانکداری اسلامی استفاده کرد که می‌توان به: ۱- بازنگری سیستم حسابداری بانک‌ها ۲- دادن آموزش‌های کافی به مردم به منظور شناخت مناسب از بانکداری اسلامی ۳- باز کردن یک باجه در شعب بانکی کشور و یا در یک بانک در برخی از استان‌های کشور ۴- کمیته مشورتی بانکداری اسلامی اشاره کرد.

برای تدوین الگوی جامع در یک نظام بانکداری مبتنی بر اصول اسلامی بایستی ابتدا اهداف مدنظر معین گردد و هم چنین چارچوب حاکم بر قوانین آن تبیین گردد. لذا اصول مورد نظر که برگرفته از مجموع اعتقادات محققان اقتصاد اسلامی می‌باشد اینگونه احصا می‌شود:

• ممنوعیت ربا

عدم خلق پول بدون پشتوانه که نشأت گرفته از حکم تحریم رباست. خلق ارزش بایستی پیوند با بخش حقیقی اقتصاد داشته باشد. اساساً در نظام بانکداری اسلامی همه عقود و احکام حقوقی که همان مسیر اجراست بر پیوند عمیق و واقعی با بخش حقیقی اقتصاد تأکید دارد. بدیهی است در شرایط عدم تعادل بخش پولی و بخش واقعی اقتصاد و در حد رشد واقعی اقتصاد، دولت یا بانک مرکزی به عنوان نماینده نهاد حاکمیت، با در نظر گرفتن مصالح جامعه می‌تواند خلق پول نماید.

• نفی مالک شدن مال فراوان به همراه حرص (نفی تکاثر)

در بانکداری امروز که غالب بانک‌ها خصوصی هستند، اخذ امتیاز تأسیس بانک یک رانت بزرگ و برای استفاده کردن از قدرت اقتصادی آن از طریق مکانیسم خلق ارزش پتول می‌باشد. بنابراین همانطور که در اسلام تکاثر با منظور فوق نفی

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

شده است بایستی ابزاری تعیین شود تا به نهاد بانک نه به صورت وسیله‌ای برای کسب سود تکاثری و بی انتها، بلکه برای واسطه شدن بین سپرده گذار و نیازمند سرمایه و ارائه دهنده سایر خدمات بانکی مورد نیاز نگریسته شود

• خیرخواهی

بانک یک موسسه عام المنفعه نیست و بدنبال سود بیشینه است؛ ولی در تعیین چارچوب فعالیت آن نبایستی به گونه فرصت فعالیت های خیرخواهانه مردم را محدود کرد و نیت آن ها را از اهداف اولیه منحرف ساخت.

• ممنوعیت اکل مال به باطل

در ممنوعیت اکل مال به باطل هر گونه تصرف در اموال مردم به وجه باطل حرام است. بنابراین هر نوع تقلب، غش، دزدی، رشوه، زورگیری و امثال آن ها و نیز معامله بر موضوعی که منفعت عقلایی ندارد همگی باطل است. بنابراین می توان گفت که هر نوع تصرف در اموال دیگران بر وجهی که از دیدگاه عرف و عقلا یا از دیدگاه شرع اکل مال به باطل باشد، حرام و ممنوع است و در اموال دیگران بر وجه تجارت از روی تراضی، صحیح است.

بر اساس این قانون کلی، بانک اسلامی بایستی از قراردادهای و شیوه‌هایی که به دید عرف و عقلا بلاوجه و باطل است اجتناب نماید، یکی از این موارد که در معاملات بانکی نمود روشنی دارد تخصیص منابع بدون داشتن توجیه کارشناسی است، چرا که حتی گرفتن وام بدون داشتن توان مالی برای بازپرداخت از مصادیق اکل مال به باطل است.

• ممنوعیت ضرر و ضرار

شرع مقدس اسلام تنها آن دسته از مبادلاتی را مجاز می‌داند که منجر به ایجاد ضرر برای دیگران نشود. مطابق این قاعده آن گروه از معاملاتی که اصل معامله و یا یکی از اوصاف معامله یا نبود شرطی در معامله منتهی به ضرر دیگری شود از نظر شرع حرام و ضمان آور است. در این حالت یک بانک اسلامی باید علاوه بر منافع بانک، منافع مشتریان را هم در نظر بگیرد. بنابراین به نظر می‌رسد یک بانک اسلامی قبل از وارد شدن به یک فعالیت اقتصادی باید از تمامی جهات طرح مورد نظر را مورد بررسی کارشناسانه قرار دهد تا از وقوع زیان‌های احتمالی جلوگیری نماید.

موارد فوق نشان‌دهندهی هنجارهایی است که باید در بانکداری اسلامی اجرا گردد. در این راستا عملکرد بانکداری اسلامی در کشور ایران نشان می‌دهد که برخی از این اصول اولیه هنوز به اجرا در نیامده است. این مساله حاکی از این است که عملکرد بانکداری اسلامی نیاز به اصلاح دارد. به عنوان مثال مسائلی در زمینه بانکداری وجود دارد که باعث رنجش خاطر علما، مسئولین دولتی و مردم شده است. مسائلی نظیر اینکه در حال حاضر چگونه می‌توان مدل بانکداری اسلامی را پیاده کرد؟ نحوه مشارکت بانک با مشتریان چیست؟ در فعالیت های اسلامی، اصلی تحت عنوان مشارکت در سود و زیان وجود دارد، که در فعالیت های بانکی اجرا نمی‌شود.

اشکالات اساسی ساختار فعلی در دو بخش تجهیز و مصرف منابع کاملاً مشهود است که باید تدبیر اساسی برای آن اندیشیده شود. فرضاً در سپرده‌ها تعیین سود قطعی برای طبقات مختلف سپرده ها شامل سپرده های بلند مدت و کوتاه‌مدت و اشخاصی که بین دوره تسویه می‌کنند، چگونه باید محاسبه و پرداخت شود؟ اصولاً آیا پرداخت سود قبل از کسب درآمد صحیح است؟ هر چند که آن را سود علی الحساب نام گذاری نماییم اما شیوه آن تداعی کننده روش ربوی است.

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

جهت نزدیک شدن الگوی بانکداری فعلی به الگوی بانکداری اسلامی، بهتر است ابزارهای کنترلی در آن گنجانده شود. ابزارهایی که حساسیت به ربا را روشن سازند و مشخص کنند که این قسمت عقد، مشکل ربا دارد، تا از مشکلاتی همانند صوری شدن عقود، جلوگیری شود.

در بخش مصرف منابع در احکام اسلامی فرضاً در "مضاربه" در نهایت مضارب و عامل در سود و زیان آن معامله شریک هستند ولی در بانکداری فعلی، بانکها فقط در سود پروژه‌ها و تسهیلات شریک هستند و در زیان سهیم نیستند که این در تطابق با احکام اسلامی نمی باشد و این مدل تسهیلات نیز به نوعی تداعی کننده روش ربوی است.

موضوع بعدی عناوین مربوط به وجه التزام و جریمه تاخیر است. اکثر مراجع تقلید روی اخذ جریمه تاخیر مشکل داشته و آن را مسئله دار می دانند. البته اگر آن را تحت قالب عقد خارج لازم اخذ کنند آن را مجاز می دانند و از طرفی دیگر اگر بانکها برای افرادی که از تسهیلات بهره مند و به موقع تسویه نمی کنند، جریمه قائل نشوند برنامه ریزی بعدی آنها دچار مشکل شه و عملاً با نقدینگی (cash flow) بانک و برنامه ریزی به عمل آمده جهت اعطای تسهیلات بعدی با تاخیر پیش بینی نشده مواجه می شود که باید راه برون رفتی برای موضوع فوق اندیشیده شود.

منابع

- ۱) اکبریان، رضا و حمید رفیعی (۱۳۸۶)، بانکداری اسلامی؛ چالش‌های نظری- عملی و راهکارها، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۲۶.
- ۲) بحرالعلوم، محمد هادی و قاسمی ارمکی، علی (۱۳۸۵)، مدیریت ریسک در بانکداری اسلامی، همایش بانکداری اسلامی، دوره هفدهم.
- ۳) بختیاری، صادق (۱۳۸۴)، *قانون عملیاتی بانکداری اسلامی و چالش مفاهیم*، فصلنامه اندیشه، سال یازدهم، شماره سوم.
- ۴) توتونچیان، ایرج (۱۳۷۹)، *پول و بانکداری اسلامی و مقایسه‌ی آن با نظام سرمایه داری*، تهران، توانگران.
- ۵) پیرایش، رضا و شیرین پرکاری (۱۳۹۳)، بررسی چالش‌ها و مشکلات بانکداری اسلامی در ایران، اولین همایش ملی دستاوردهای نوین در علوم مدیریت و حسابداری.
- ۶) خاوری (۱۳۸۸)، بانکداری مشارکت در سود و زیان روش برون رفت از بحران مالی،
- ۷) قادری، جعفر (۱۳۸۰)، *بانکداری اسلامی، توانمندی‌ها و چالش‌ها*، همایش دوسالانه اقتصادی (اقتصاد اسلامی و تحولات معاصر).
- ۸) رضایی، مجید (۱۳۸۴)، *بانکداری اسلامی و تثبیت اقتصادی*، فصلنامه اندیشه، سال یازدهم، شماره سوم.
- ۹) روانبخش، وحید (۱۳۹۰)، عوامل موثر بر عرضه پول در اقتصاد ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۰) سلیمی فر، مصطفی (۱۳۸۴)، *بررسی مقایسه‌ی بانکداری اسلامی و غیر اسلامی*، فصلنامه اندیشه، سال یازدهم، شماره سوم.
- ۱۱) عسکری، محمد مهدی و مهدی رعایائی (۱۳۹۲)، آسیب‌شناسی عقد جعاله در نظام بانکداری بدون ربا، ایران، فصلنامه اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۳.

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

۱۲) صدر، محدباقر (۱۴۲۹ق)، الاسلام يقود الحياه، المدرسه الاسلاميه، رسالتنا، قم، مركز الابحارث والدراسات التخصصيه للشهيد الصدر.

۱۳) صمصامی، حسین (۱۳۸۹)، *ریا و مشکلات اقتصادی ایران*، فصلنامه معرفت اسلامی، سال اول، شماره اول.
۱۴) صمصامی، حسین و فرشته کیان پور (۱۳۹۴)، بررسی امکان خلق پول توسط نظام بانکی در نظام مالی اسلامی، فصلنامه معرفت اسلامی، سال هفتم، شماره اول.

۱۵) صمصامی، حسین و همکاران (۱۳۹۳)، هزینه‌های خلق پول در نظام بانکداری متعارف و راهکارهای تامین مالی اسلامی، فصلنامه پژوهش اقتصادی، شماره ۵۵.

۱۶) قحف، منذر (۱۳۷۶)، مروری بر اقتصاد اسلامی، ترجمه عباس عرب مازار، تهران، سازمان برنامه و بودجه.

۱۷) محرابی (۱۳۹۳)، روش تجهیز و تخصیص منابع در نظام بانکداری اسلامی کشورهای مختلف

۱۸) منظور، داوود، رحیمی، امیرمحمد و محسن محمدی (۱۳۸۷)، بانکداری اسلامی در رقابت با بانکداری متداول، موانع و چالش‌های پیش رو، همایش بانکداری اسلامی، دوره نوزدهم.

۱۹) موسویان، سید عباس (۱۳۷۹)، *بانکداری اسلامی از نظریه تا عمل*، تهران، چاپ اول.

۲۰) _____ (۱۳۸۵)، *مبانی فقهی و حقوقی جدید بانکداری بدون ربا*، مجموعه مقالات هفدهمین همایش بانکداری اسلامی.

۲۱) میرجلیلی، سید حسین (۱۳۷۴)، *ارزیابی بانکداری بدون ربا*، تهران، معاونت امور اقتصادی وزارت دارائی.

۲۲) میرمعزی، سیدحسین (۱۳۸۲)، الگوی سپرده‌های ذخایر بانکی در بانکداری اسلامی، تهران، مجله اقتصاد اسلامی، شماره ۷.

۲۳) نبی، منوچهر؛ وفایی، سارا؛ افتخاری شاهی، جابر (۱۳۸۴)، *مطالعه تطبیقی بانکداری اسلامی و متعارف در ایران و مالزی (با رویکرد سودآوری)*، مجموعه مقالات دومین کنفرانس بین المللی توسعه و تامین مالی در ایران.

۲۴) نادری کزج، محمود و صادقی، حسین (۱۳۸۳)، *بررسی کارایی بانکداری بدون ربا در کشورهای مختلف و مقایسه‌ی بانک‌های ربوی با بانک‌های غیرربوی در جهان با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها*، پژوهش‌های اقتصادی، سال سوم، شماره نه و ده.

۲۵) Abdullrahim, Najat (۲۰۱۰), "Service Quality of English Islamic Banks", Bournemouth University.

۲۶) Al-Jarhi, Mabid Ali, ۱۹۸۳, *Towards The Foundations Of Islamic Macroeconomics*, IRTI, IDB, Jeddah, Islamic Economic Studies.

۲۷) Anwar, M (۲۰۰۰), "Islamicity of banking and modes of Islamic banking", *Arab LQ*, N. ۱۸, p. ۶۲.

۲۸) Ahmad, Waseem (۲۰۰۸), "Islamic Banking in the United Kingdom: Opportunities and Challenges", Kingston Business School, Lo.

۲۹) Hasan, Zubair, ۲۰۰۸, "Credit creation and control: An unresolved issue in Islamic banking", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Vol. ۱, N. ۱, p. ۶۹ – ۸۱.

۳۰) Khan, Mohsin, ۱۹۸۷, "Islamic Interest-Free Banking: A Theoretical Analysis", in *Theoretical Studies in Islamic Banking and Finance*, Mohsin S. Khan and Abbas Mirakhor, Houston, Texas: Institute for Research in Islamic Studies.

۳۱) Sarker, Abdul Awwal (۲۰۰۴), "Concept and ideology, Issues and problems of Islamic banking", *International Journal of Islamic Financial Services*. Vol. ۱. No. ۳.

هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ نوزدهم و بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۷

۳۲) Sani. M.D, Arfah ,Ahamed Kameel Meera, A. Aziuddin, ۲۰۱۲, *Fractional Reserve Banking and Maqasid al-shariah, An incompatible Practice*, May ۳۱, Available at: SSRN: <http://ssrn.com/abstract=۲۰۷۱۱۶۴> or <http://dx.doi.org/۱۰.۲۱۳۹/ssrn.۲۰۷۱۱۶۴> .